

## Několik poznámek k buržoazním přístupům k technice

VILIAM HORŇÁK

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

### Metodologie buržoazních koncepcí techniky

Na rozdíl od marxistické metody zkoumání techniky a jejích společenských souvislostí spočívá metoda buržoazních přístupů k technice na absolutizování jejích jednotlivých, vzájemně izolovaných stránek. Proto buržoazní pojetí představuje širokou škálu nejrůznějších interpretací a postojů, které se polarizují do dvou krajních pozic, mezi nimiž je celá řada odstínů a přechodných typů. Na jednom pólu se setkáváme se skupinou velmi pesimistických, přehnaně kritických názorů na vědeckotechnický pokrok, na druhé straně naopak s optimistickými iluzemi o automatickém rozvoji vědeckotechnického pokroku, který sám o sobě přinese člověku a lidstvu štěstí.[1]

Scientisticko-technokratické i existenciálně antropologické koncepce rozvoje vědy a techniky v buržoazní společnosti představují přes svoje konfrontace a protiklady spojitě nádoby a plní analogickou třídní funkci tím, že výrobní vztahy společnosti odsunují do pozadí. Zákonitě odrážejí rozpory v postavení vědy a techniky v podmínkách kapitalismu. Kapitalismus jako systém výrobních vztahů byl nucen se přizpůsobit novému stupni rozvoje výrobních sil, který je charakterizován změnou vztahu mezi vědou a výrobou — přeměnou vědy v bezprostřední výrobní sílu, automatizací a kybernetizací výroby a sféry služeb, zrychlením růstu produktivity práce atd. Určité úspěchy, jichž bylo v posledních letech dosaženo v důsledku státních zásahů do kapitalistické ekonomiky v relativně plánovitém rozvoji takových odvětví, jako je například zbrojní průmysl a kosmické výzkumy, posílily v buržoazní ideologii technokratické koncepce a celkový fetišistický způsob myšlení současného „velkého byznysu“. Přitom je stále zřejmější, že dnešní „plánovaná“, „formovaná“, „regulovaná“ kapitalistická ekonomika není v žádném případě plánovitým hospodářským systémem, že jejím skutečným hlubokým základem i nadále zůstává výrobní anarchie se všemi svými konflikty. Rozpor mezi společenským charakterem moderní výroby a státně monopolním charakterem její regulace se neustále prohlubuje. Vědeckotechnická revoluce zostřuje třídní konflikty kapitalismu, vyhrocuje jeho všeobecnou krizi a připravuje podmínky pro hlubokou revoluční přestavbu celého systému. Pod tlakem těchto skutečností je optimismus buržoazních koncepcí stále častěji zatlačován pesimismem, víra v techniku nejistotou v budoucnost.

Racionalisticko-technokratické pojetí vědy a techniky i iracionální humanistický proud jsou nejen určitým, byť pokřiveným odrazem mohutné role, kterou sehrává věda a technika ve vývoji současné kapitalistické společnosti, ale zároveň představují určitou snahu o řešení nastolené problematiky v rámci a v zájmu zachování soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Zatímco

(1) Teoretické a metodologické aspekty této problematiky jsou podrobně rozpracovány mj. v publikaci *Kritika buržoazních a revizionistických interpretací vědeckotechnického pokroku*, jež vyšla v nakladatelství Academia

v roce 1976 [Kritika 1976] a ve společné československo-sovětské práci *Člověk — věda — technika. K marxisticko-leninské analýze vědeckotechnické revoluce* [Člověk 1973].

kulturní kritikové považovali ztotožnění člověka s mechanismem kapitalistického průmyslu za ztrátu lidskosti autentického bytí i kultury [Netopilík 1972 : 21], řada buržoazních ideologů poslední doby, například Arnold Gehlen, Hans Freyer, Pierre Bertaux, Raymond Aron, odmítá tradiční protest proti racionalismu „technického věku“ a pokládá úplné přizpůsobení člověka aparátům průmyslového systému za nutnou podmínku kulturního pokroku.

Buržoazní koncepce techniky se rozvíjejí především v rámci tzv. filozofie techniky, jež představuje snahu buržoazní ideologie podat v duchu idealistického řešení odpověď na aktuální otázky, které neúprosně nastoluje současný vědeckotechnický pokrok. Její představitelé se pokoušejí vytvořit obecnou teorii, která by zahrnovala široký okruh filozofických, logicko-metodologických, biologických, psychologických i sociologických problémů spjatých s rozvojem techniky. Avšak hlavní a dokonce jedinou sociální funkcí, kterou filozofie techniky plní, je její úsilí podřídít třídnímu panství monopolů nositele vědeckotechnického pokroku v kapitalistických zemích. Filozofie techniky má poskytovat teoretickou bázi pro formování těch světónázorových a sociálně politických orientací, které se snaží začlenit vědecké a inženýrsko-technické kádry buržoazních států do řad „uvědomělých“ zastánců kapitalismu.

Je velmi obtížné orientovat se ve spleti buržoazních přístupů k fenoménu techniky. Obsahově lze hovořit o technicismu, absolutizujícím techniku na straně jedné a antitechnicismu, absolutizujícím člověka a jeho etický řád na straně druhé.[2]

Pro dešifrování buržoazních postojů k vědeckotechnickému pokroku se ukazuje jako podnětné vedle obsahové stránky brát v úvahu i metodologické aspekty buržoazních přístupů k technice.

Četné rozborů provedené marxistickými filozofy ukazují, že v buržoazních koncepcích techniky a teoriích technického pokroku se převážně uplatňují tato metodologická kritéria:

- a) Subjektivizace techniky — ztotožňování techniky s veškerou lidskou činností, zvláště s technickou tvorbou jako *projevem tvůrčí osobnosti*. Technika je definována na základě vynálezů a objevů, respektive vynalézavého ducha a myšlení, z něhož vznikají technické systémy, aparatury, stroje a přístroje. Technika je tudíž často chápána jako bezprostřední aplikace vědních poznatků.
- b) Ztotožňování rozvoje techniky se všeobecným rozvojem lidské kultury a civilizace, zdůrazňování vnitřních souvislostí techniky s moderní duchovní kulturou. Technika se tak stává *určujícím prvkem teorie společnosti*.

V obou kritériích se projevují prvky tzv. technicismu, ovšem rozdílným způsobem. Zatímco důraz na technickou tvorbu ústí v izolaci této tvorby od sociálně politických podmínek, za nichž se uskutečňuje, druhý přístup považuje

(2) Rozboru a kritice buržoazní filozofie techniky se v socialistických zemích věnuje celá řada autorů. G. Wettstädt (NDR) člení optimistické varianty filozofie techniky (jež nazývá pseudooptimistickými) následujícím způsobem:

- neotomistická varianta, která je zastoupena Friedrichem Dessauerem, Henrichem Gartmanem a jinými;
- iluzionisticko-optimistická teorie, jako například teorie Arnolda Gehlena a Theodora Litta;
- primitivně iluzionistická varianta Karla

Abrahamse a Ústavu pro výzkum veřejného mínění CDU;

- „harmonická“ koncepce „druhé průmyslové revoluce“: Carlo Schmid, Friedrich Pollock aj.;

- pozitivně realistická varianta filozofie techniky: Klaus Tüchel [Wettstädt 1974 : 36].

S tímto členěním souhlasí také S. Wollgast, ovšem až na jednu výjimku: odmítá zařazení F. Dessauera jako neotomistického myslitele [Wollgast 1974 : 413].

technické a technologické faktory společenské změny za přímé determinanty dějinného pohybu [technologický determinismus].

Obě kritéria se pochopitelně shodují také ve svém ideologickém působení. Pokusme se ukázat, jak se metodologické zásady buržoazních přístupů k technice promítají do jednotlivých směrů buržoazní ideologie a stávají se nástrojem ideologického boje monopolní buržoazie proti marxismu-leninismu a zemím světové socialistické soustavy.

## 1. Technika jako projev tvůrčí osobnosti

Základní charakter buržoazních přístupů k technice jako k čistě tvůrčí činnosti se mimo jiné odráží v různých prvcích buržoazní ideologie argumentující vědeckotechnickým pokrokem, například v přeceňování úlohy technické inteligence, ve vzniku teorie „technostruktury“, v idealistickém výkladu vývoje techniky, v překrucování společenských souvislostí, důsledků i pramenů techniky, v iracionalismu techniky apod. Důraz na tvůrčí moment techniky je zvláště patrný v koncepci tzv. „racionální techniky“, založené na izolaci logicko-gnoseologického přístupu k vědeckotechnickému věděni a tvoření. Určujícím rysem této doktríny je absolutizace tvůrčí stránky procesu poznání a technického konstruování. Dochází v ní k „dematerializaci“ techniky, k izolování tvůrčí myšlenky, jejímu přesazení mimo společnost i mimo materiální výrobu. V buržoazních koncepcích techniky tvůrčí subjekt neodráží objektivní realitu a její zákonitosti, nýbrž je podřízen pouze zákonům logiky „racionálního“ myšlení. Tím je vědeckotechnický rozvoj apriori vyloučen ze sféry působení objektivně historických zákonitostí.

Ztotožňování techniky s lidskou duchovní činností znamená zdůraznění pouze jedné stránky systému spojení techniky s lidskou činností a také preference jedné stránky samostatného procesu práce. Opomíjí dialektiku částí a celku — pracovních prostředků jako jedné ze složek práce a celkového procesu práce. Člověk je v tomto pojetí představován jako „duchovní podstata“ nebo jako čistě abstraktní bytost a jeho skutečná dějnotvorná funkce přitom zcela vyhasíná. Jeho inteligence není vysvětlována jako vědomí rozvíjející se v historickém procesu společenské praxe, nýbrž jako velikost, mohutnost ducha sama sebe živící a sobě dostačující.

### 1.1 Úloha a postavení inteligence

Buržoazní teoretikové spojují tvůrčí činnost člověka uplatňovanou v tvorbě technických prostředků s úzkou vrstvou inteligence, kterou tak staví do protikladu k pracujícím vrstvám, proti „mase“ pracujících. Technický a vědecký pokrok, rozvoj vzdělání a kultury vedly nepopíratelně k bouřlivému kvantitativnímu růstu inteligence a zaměstnanců v kapitalistických zemích. Jejich podíl ve složení aktivního obyvatelstva se zvýšil například v USA za léta 1880—1959 z 10,4 % na 34,6 %. Zároveň se značně změnilo také postavení inteligence ve společnosti. Dříve byla poměrně nepočetnou a také relativně privilegovanou vrstvou společnosti, vzdálenou lidem fyzicky pracujícím. Nyní je inteligence velmi početná, v průmyslově vyvinutých zemích slouží všem článkům materiální i duchovní výroby. S rostoucím uplatňováním výsledků vědy ve výrobě se stávají nejrychleji rostoucí částí inteligence vědci a inženýrsko-technický personál. Určitá část tohoto personálu a úředníků se svým postavením blíží dělnické třídě a představuje dnes námezdně pracující síly. Naproti tomu druhá část, podílející se na práci aparátu kapitalistického státu nebo působící ve funkcích technických administrátorů v soukromých podnicích, se ideově sblíží s buržoazií a izoluje se od ideologie dělnické třídy.

V buržoazních představách je inteligence, a zvláště technická inteligence, ztotožňována s tvůrčí elitou ztělesňující rozum společnosti, vědu. Tak viděl u nás inteligenci například T. G. Masaryk, pro nějž vrstva vzdělanců představovala sílu, „svými poznatky a jejich aplikací, vynálezy“, řídící vývoj lidstva [Král 1947 : 18].

Zdůrazňování rostoucí úlohy inteligence vede u soudobých ideologů imperialismu i u sociálních demokratů a revizionistů ke snaze popírat vedoucí úlohu dělnické třídy a její strany jako rozhodující společenské síly, jež je jediným nositelem socialistické perspektivy. J. Galbraith, D. Bell, Z. Brzezinski a další ve svých úvahách o „novém industriálním státu“, „postindustriální společnosti“, „technetronní éře“ vztahují pojem dělnické třídy pouze ke kategoriím lidí fyzicky pracujících. Revizionista R. Garaudy se naopak snaží rozmělnit dělnickou třídu v ostatních sociálních skupinách. V protikladu k marxisticko-leninské koncepci o revoluční úloze dělnické třídy absolutizuje vliv vědeckotechnické revoluce na společenské vztahy kapitalismu a vyzvedává koncepci tzv. „nového historického bloku“, v němž prý rozhodující úlohu sehrává právě inteligence a studentstvo. V této souvislosti — s odůvodněním, že věda se stala výrobní silou — jsou její nositelé a tvůrci eo ipso považováni za předurčené k vedení společnosti. Za rozhodující není pak považováno vlastnictví výrobních prostředků, nýbrž řízení výroby, manažerství. Ve skutečnosti o výrobních prostředcích v imperialistických zemích i nadále rozhodují monopolisté a je naprosto lhostejné, zda to činí přímo nebo prostřednictvím manažerů.

Teorie o manažerské revoluci se snaží určitým způsobem vysvětlit nové jevy ve skladbě a funkci vládnoucí třídy, způsobené technickým pokrokem vyspělých kapitalistických zemí. Svěrázně navazuje a pod vlivem nových zdrojů adaptuje „technokratické teorie“ H. Scotta, teorii o „třídě manažerů“ J. Burnhama a o „revoluci inženýrů“ T. Veblena. Na základě skutečnosti, že bezprostřední vlastníci výrobních prostředků nevykonávají sami řídicí a kontrolní funkci ve výrobě, ale činí tak prostřednictvím ředitelů a organizátorů — manažerů, se snaží dokázat oddělení vlastnictví a kontroly, a tedy změnu podstaty kapitalismu samého.

Teorie o manažerství spolu s mýtem o „korporativním kapitalismu“ jsou reakcí na rostoucí rozpory uvnitř kapitalistického řádu, jež vznikají v důsledku omezení kladených touto společností plnému rozmachu výrobních sil. Svého času se staly význačným příspěvkem k antikomunistickému tažení proti Říjnové revoluci. Buržoazní ekonomové, filozofové a sociologové se snažili a snaží rozšiřovat názory, že sociální revoluce již není potřebná, neboť v jádru samotného kapitalismu probíhá evoluce, jež přináší „nový kapitalismus“.

Mnozí zastánci technokracie (Burnham a další) pod vlivem neustále sílících krizových jevů kapitalismu kritizují tyto názory za to, že nechápou problém techniky a technického vývoje jako problém „celkového společenského pokroku“ a proměn lidské existence. Správně vyvozují, že technika sama nemůže vyřešit problémy, které ve společnosti vznikají šířením nových technických vynálezů a technologických postupů, protože v sobě zároveň obsahuje, jak uvádějí, cosi ne-technického. V buržoazním vědomí se tak začíná prosazovat myšlenka, že technika ovlivňuje společenské dění v celé jeho složitosti, že se odráží ve všech stránkách života, a technokratické teorie se začínají v hojnější míře zabývat „lidskými faktory“ výroby.

Ovšem také tyto přístupy kladou řešení do rámce zachování kapitalistického řádu a obhajují myšlenky technického pokroku na základě soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Jsou tedy zcela protikladné k marxistické koncepci vzájemné souvislosti technických a sociálních změn ve společenském

vývoji. Berou sice v úvahu sociální neduhy a záporné stránky, které provázejí technický pokrok za kapitalismu, ale k jejich odstranění nebo zmírnění navrhuji různé teorie "vědeckého řízení" (human relations, human engineering) nebo tzv. demokratizaci kapitalismu. Neusilují o to hlavní, co je z hlediska skutečné humanizace práce podstatné, o změnu výrobních vztahů samých, ale doporučují různá dílčí řešení, jako jsou zdravotní a rekreační zařízení, vytváření "dobrovolných sdružení", která by se účastnila veřejného života apod. Lambrecht přiznává, že hnutí „social engineering“, „public relations“ i „human relations“ slouží kapitálu jako prostředky ke zvyšování produktivity a jako takové jsou součástí kapitalistických forem racionalizace a zvýšeného vykořisťování pracujících.

## 1.2 Ideologické vyústění technokratických teorií

Z pestrých koncepcí „smíšené ekonomiky“, „manažerství“, „řízeného kapitalismu“ a dalších, opírajících se v první řadě o teorie J. Keynese o státně monopolistickém regulování, byla v padesátých letech zkonstruována „teoretická“ platforma, na jejíž bázi se antikomunismus snaží rozvinout protiofenzívu vůči marxisticko-leninskému učení a praxi vědeckého komunismu. Na základě této platformy bylo dokazováno, že růst státního vměšování do ekonomiky kapitalistických zemí, proces zespolečňování výroby, zvyšování úlohy velkých korporací a vnitrofiremního plánování, systém „účasti na ziscích“ a jiné jevy (jakoby zrozené státně monopolistickým stadiem kapitalistického vývoje) znamenají automatickou realizaci socialistických idejí v rámci buržoazní společnosti evoluční cestou [Kortunov 1977 : 133].

Současně s bezprostředními útoky na teorii a praxi socialistické výstavby hledal antikomunismus padesátých let nové argumenty pro přímou obhajobu kapitalismu. Na základě idejí „transformace kapitalismu“ se v těch letech zrodila módní koncepce „lidového kapitalismu“, která se rychle rozšířila ze Spojených států do ostatních kapitalistických zemí.

V současné době sice stále ještě existují zastánci principů klasického liberalismu a jeho zásad „svobodného“ tržního hospodářství (Hayek, Röpke), vedle toho se však rozvíjejí tendence zdůrazňující funkci státní intervence do kapitalistického hospodářství jako žádoucí a nezbytný požadavek, viz například Alfred Frisch a Helmut Schelsky v NSR a hlavně pak J. K. Galbraith v USA. Všichni tito teoretici považují zasahování státu do ekonomiky za automatický důsledek technického pokroku. V knize *Nový industriální stát* [Galbraith 1967] spojil Galbraith Veblenovu myšlenku o nevyhnutelnosti přechodu moci z rukou finančníků do rukou inženýrů a vědců s Burnhamovou teorií „manažerské revoluce“ a rozvinul teorii tzv. „technostruktury“. „Technostruktura je jednotou vědomostí a kvalifikace“ [Galbraith 1967 : 140], která prý nahradila moc kapitálu. Neřídí se zájmy zisku, ale zájmy „celé společnosti“, odstraňuje vykořisťování, které existovalo v podmínkách „podnikatelské korporace“, protože zaniká kontrola vlastníků nad „zralou korporací“ spolu se zánikem monopolního, tj. „maximálního“ zisku se odstraňuje zároveň protiklad mezi dělnickou třídou a kapitalisty. Za vedoucí „třídní sílu“ považuje Galbraith „třidu vzdělaných“, a „technostrukturu“ pak za součást této třídy. „Technostruktura“ potřebuje svazek se stavem vzdělanců a vědců pro svou reprodukci. Inženýři, učitelé, advokáti, studenti atd. jsou „stavem vzdělaných“, tvoří „jednotnou třídu“.

Teorie a prosazování kategorie „technostruktury“ v podstatě zastírají podřízenost vědy a techniky finanční oligarchii. Galbraith tvrdí, že „prestiž vědy“ odráží potřebu „technostruktury“. Ve skutečnosti je však tato potřeba v zájmu

monopolů, protože v podmínkách vědeckotechnické revoluce žádná korporace nemůže získat vysoké zisky nebo prostě jen přežít konkurenční boj, neinvestuje-li do vědeckého výzkumu a technických inovací. Přechod k rozsáhlému zdanění, státnímu regulování a programování, státním objednávkám (hlavně pro zbrojní průmysl) vůbec nemůže znamenat přechod moci od finanční oligarchie k „technostruktuře“. Kromě toho vrstva manažerů musí nutně plnit roli, kterou jí monopolní kapitalismus svěřuje, tj. projevovat stejný zájem na získání dividend korporace jako její největší finanční podílníci.

## 2. Technika jako určující prvek teorie společnosti

Různé technokratické a scientistické koncepce, jako například varianty „sociální technologie“, „vědeckého managementu“, systémového inženýrství apod., usilující o využití výsledků soudobé vědy a techniky v zájmu udržení třídně-mocenských poměrů monopolního kapitalismu, v ideologické rovině jsou a nadále zůstanou převládajícím vyjádřením zájmů monopolistické buržoazie. „Nejpříznačnějším výrazem všeobecné krize kapitalismu jsou však skeptické až pesimistické koncepce vědeckotechnického pokroku, jež reagují na stále vzrůstající nejistotu a krizový stav buržoazní společnosti“ [Filipec 1977a : 69]. Rozvoj vědeckotechnické revoluce je v této společnosti pocíťován jako neodvratný osud, který vyžaduje bezpodmínečné podřízení společnosti a individua zvěcnělým silám rozumu, ať už tím, že se individuum stává objektem technokraticky pojaté vědy, nebo tím, že se stává subjektem „instrumentálního“ jednání.

Zvláště v pesimistických koncepcích techniky se tvrdí, že racionalismus skrytý v technice obepíná všechny způsoby lidského bytí. Touto cestou se pak analýza techniky extrapoluje na analýzu vědeckotechnického pokroku nebo technické civilizace vůbec. Tak například G. R. Taylor z Velké Británie ve svém referátu na konferenci *Společenské vědy a vědeckotechnická revoluce*, uspořádané UNESCO ve spolupráci s ČSAV v září 1976 v Praze, uvedl, že technika vytvořila v dlouhodobé perspektivě vážné sociální problémy: proces práce se stal monotónní a frustrací, technika vyvolala urbanizaci, průmysl založený na strokové technologii narušil rodinu a strukturu skupin, technika přeměnila válku v totální katastrofu, provází růst populace a vyčerpávání zemských zdrojů, odkrývá existenciální beznaděj člověka.

### 2.1 Koncepce „krize společnosti“

Reakcí buržoazních myslitelů na technický a průmyslový rozmach, v němž v delší perspektivě právem netuší pro buržoazní společnost nic dobrého, je odklon od společenské skutečnosti k intuici a voluntaristickému iracionalismu. V době nástupu kapitalismu do jeho posledního stádia — imperialismu, doprovázeného zostřováním všech krizových jevů, nabyl tento proces odrazu v koncepci „krize společnosti“. Buržoazní koncepce „krize společnosti“ se stále častěji objevuje u četných filozofů (Burckhardt, Berďajev, Huxley, Spengler, Hartman, Bergson, Toynbee), interpretuje krizi kapitalistické společnosti jako krizi humanistické kultury a jejího ducha, hodnot renesance, ideálů egalitarismu a svobody, jako deziluzi apod.

Buržoazní teorie krize, která zaznamenává různé krizové procesy v oblasti ekonomické, politické, náboženské, vědecké, sexuální, se ovšem rozhodně staví proti jejich slučování v jediný obraz krize celé kapitalistické společensko-ekonomické formace. Přiznává krizi jako jev, avšak tím důrazněji odmítá její podstatu. Charakteristické v tomto ohledu jsou pokusy odhalovat nikoli konkrétní sociální příčiny krize, ale jakési její metafyzické základy, ležící jakoby

v samé podstatě člověka. Takový přístup přenáší těžiště sociální kritiky ze systému na jedince; vnitřní napětí kapitalistické společnosti je již tradičně připisováno „sociální nepřizpůsobivosti“ jednotlivých individuí a skupin, defektům jejich vědomí, jejich subjektivní orientaci.

Společným jmenovatelem buržoazních koncepcí krize je kritika racionalismu a instrumentalismu, produkujících zvěčnění, odosobnění, odcizení, podřízení člověka zvěčnělému aparátu strojů a organizací, jeho vnitřní ochuzení a degradaci. Tato kritika ve svém vyústění ovlivňuje i filozofické směry, jako je fenomenologie, existencialismus, neotomismus, neofreudismus, které kladou důrazně na první místo problém svobody, odpovědnosti, duchovní autonomie osobnosti.

Boj proti tzv. technicistnímu racionalismu vedou také představitelé frankfurtské školy, vystupující především jako „kritikové“ soudobého státně monopolistického kapitalismu, který ovšem raději nazývají „vysoce rozvinutou industriální společností“, neboť jim to umožňuje obrátit současně svoji „kritiku“ také proti rozvinuté socialistické společnosti. U „kritických teoretiků“ nachází v tomto směru nejživější odezvu koncepce „formální racionality“ Maxe Webera, zejména jeho učení o „instrumentálním rozumu“, sloužící jako základ teorie tzv. negativní konvergence. Přitom je často sledován cíl „dokázat“, že marxismus-leninismus, který navazuje na pokrokové tradice racionalismu a jeho přesvědčení o možnosti ovládnout svět, je jen dalším pokračováním v rozvíjení zvěčnění, byrokratismu a totalitarismu.

Tyto směry nehledají příčiny ostrých a v rámci kapitalismu neřešitelných rozporů v sociálně ekonomické stránce, ale především ve specifice technicko-organizačního rozvoje, ve zvlátnostech projevu technické racionality v nejnovější technice a technologii. Technika v nich vystupuje jako příčina společensko-historického vývoje, jako sama o sobě existující a reprodukující se síla, která prakticky formuje celý systém společenských vztahů. V tomto bodě se ostatně různé a často i protichůdné buržoazní koncepce vědy a techniky shodují. Podobně jako přední představitel frankfurtské školy H. Marcuse, tak také H. Freyer, A. Gehlen i H. Schelsky jsou zajedno v tom, že věda a technika se ve své substanci přeměnily a že teorie současné epochy spočívá na přijetí technologického univerza, z něhož vyplývá totální disponibilita vnější i vnitřní povahy člověka. Pro všechny je úroveň dosažené racionality prvkem, jenž odlišuje tzv. industriální společnost od jiných typů společností.

Tím se ovšem také „kritické teorie“ dostávají na rovinu koncepcí technologického determinismu, v nichž je zcela setřena otázka vzájemného vztahu vědeckotechnického a sociálního pokroku. Přeneseno do ideologické roviny to v konečných důsledcích znamená, že se snaží vytvořit protipól k leninskému učení o imperialismu a socialistické revoluci.

## *2.2 Optimistické utopie technologického determinismu*

Utopie technologického determinismu se obzvláště rozšířily v šedesátých letech jako výraz určitých přechodných temp ekonomického růstu kapitalismu v poválečném období a také jako odezva zvýšeného zasahování kapitalistických států do ekonomické sféry. Pod tlakem rozvoje vědy a techniky začal imperialismus skutečňovat státní stimulaci ekonomického růstu a vědeckotechnického pokroku v tak širokých měřítkách, jaká do té doby historie buržoazní společnosti neznala. Obraz kapitalismu jako společenského systému, jemuž se prý podařilo překonat své „tradiční konflikty“, integrovat zájmy rozdílných tříd a sociálních vrstev, degradovat kataklyzmata a disfunkce na ojedinělé závady „harmonického společenského systému“, pronikl do mnoha buržoazních filozofických a sociologických myšlenkových směrů. Objevuje se na pozadí

takových koncepcí, jako je teorie „industriální společnosti“, „konvergence“ dvou systémů, „deideologizace“ společenských vztahů, a je reprezentován celým spektrem buržoazního a reformistického myšlení šedesátých let — od otevřeně antikomunistických až po buržoazně liberální, pacifistické a abstraktně humanistické názory. Na trhu idejí se objevují desítky vědecky se tvářících konstrukcí typu teorií „stadií ekonomického růstu“ W. Rostowa, „nového industriálního státu“ J. Galbraitha, „jediného industriálního světa“ R. Arona, „konvergence“ socialismu a kapitalismu J. Ellula, J. Tinbergena, „konce ideologie“ D. Bella, S. Lipseta, E. Shilse, Z. Brzezinského atd. [Kortunov 1977 : 140]. Všechny tak či onak reagují na změny soudobého kapitalismu a využívají teze o jeho „přerodu“. (3)

V. I. Lenin nezvratně dokázal, že imperialismus je vrcholné stadium kapitalismu, bezprostředně předcházející vítězství socialistické revoluce. Koncepce „technologického determinismu“ se snaží zpochybnit tento závěr a zpochybnit celé marxisticko-leninské učení o zákonitostech změny společensko-ekonomických formací. Přitom největšímu překrucování, nejčastěji z pozic vulgárního ekonomického materialismu, je vystavena teze o úloze výrobních sil v rozvoji společenských vztahů. Celá mnohotvárná složitost společenského procesu se v podstatě redukuje pouze na výrobně technické faktory a úroveň spotřeby, tedy na stupeň industrializace. Odtud pojem „moderní industriální společnost“, který se objevil v buržoazní ideologii již v období studené války. Na základě teorie „konvergence“ byla pak vytvořena teze „jediné industriální společnosti“, která prý nebude ani kapitalistická, ani socialistická. Teoretikové konvergence zakládají svou argumentaci hlavně na ekonomických úvahách. Vycházejí přitom ze skutečnosti, že vývojový stupeň a dosažená úroveň ve vědě a technice jsou u obou sociálně ekonomických soustav, o nichž se tvrdí, že konvergují, přibližně stejné.

Proti marxisticko-leninskému učení staví koncepcí „technologického determinismu“ přibližně takovéto schéma: Svět bude vtažen do triumfálního toku industrializace. Industrializace nivelizuje všechny sociálně politické rozdíly současné společnosti. Jakoby živelně vede lidstvo do epochy „masové spotřeby“ a převrací tak kdysi hlavní otázku o vlastnictví a moci v druhořadou záležitost. Cestu k této překrásné budoucnosti začínají národy na různé úrovni technické vyspělosti, a to rodí různé „modely“ industrializace, která však stejně vyústí do jediného typu státu „všeobecného blahobytu“, jehož předobrazem jsou Spojené státy. „Ideologická dogmata“ nyní pouze brání tomuto pohybu vpřed protože potřeby „industriálního imperativu“ nemohou realizovat nejlepším způsobem ideologové nebo političtí činitelé, ale „technická elita“, stojící mimo ideologii a politiku [Kortunov 1977 : 144]. V této optimistické variantě je vědeckotechnická revoluce líčena jako jakási samohybná síla, automaticky navozující řešení všech rozporů současné kapitalistické společnosti.

### *2.3 Ideologické přezbrojování imperialismu*

V sedmdesátých letech nabyly krizové tendence v kapitalistickém světě zvláště na intenzitě. Projevily se v nezadržitelném vývoji inflace, v nových valutových a finančních otřesech, v prohloubení energetické krize, v poklesu výroby, v ohromném deficitu platebních bilancí, v růstu nezaměstnanosti, ve snižování životní úrovně pracujících, v zostřování sociálních antagonismů, v šířících

(3) Tyto verze v duchu starých tradic spolupráce s buržoazií podporují a rozvíjejí pravice sociální demokraté. V podstatě stejný moment využívají ke svým účelům na mar-

xismus-leninismus i revizionisté R. Garaudy, E. Fischer, F. Marek a H. Lefebvre, kteří se pokládají za „moderní marxisty“ hájící „demokratický socialismus“.

se jevech sociální patologie, pesimismu a strachu z budoucnosti. Je stále zřejmější, že vědeckotechnický rozvoj se v kapitalismu stává obtížně kontrolovatelným, a to jak ve smyslu nepříznivého vlivu techniky na přírodu [ekologická krize], tak ve smyslu sociálních, politických a vojenských důsledků [nezaměstnanost, závody ve zbrojení].

Mění se také obecný tón buržoazní společenské vědy. Buržoazní vědci se vracejí k představě techniky jako démonické síly, živelně ženoucí lidstvo do nevyhnutelné katastrofy. Každý současný obhájce kapitalismu považuje téměř za svou povinnost konstatovat krizovou situaci. W. Rostow projevuje ve své poslední práci *Teorie stadií růstu a politika* [Rostow 1971] lítost nad tím, že na konci padesátých let podcenil význam „krize hodnot“, která zasáhla západní svět, a dále lituje, že přehlédl význam politických konfliktů. V podobném duchu vystupuje R. Aron v knize *Zklamání z pokroku* [Aron 1969] i D. Bell, který dochází k pesimistickému závěru, že naděje na racionálnost neodvratně mizí. Tento hlasatel „antiideologie“ ve své poslední knize volá po tom, aby byl nově nalezen smysl pro sakrální hodnoty [Filipec 1977b : 527]. Náboženství nyní považuje za jediný pevný bod v příboji rozpadajících se hodnot současné buržoazní společnosti. Také J. Galbraith v přednášce *Krise industriální společnosti*, kterou přednesl v únoru 1971 v Paříži, a později v interview italskému časopisu *Expanone* (duben 1972) hodnotí buržoazní společnost jako iracionální ve svém způsobu rozdělování zdrojů a produktů, protože není schopná překonat tendenci k inflaci.

Pesimisticky laděné proudy v buržoazní společenské vědě ovšem nepředstavují jediný ideologický tok. Těmito koncepcemi jsou totiž jednoznačně zvýrazňovány protikladné vývojové perspektivy odlišných společenských systémů a sama buržoazní ideologie tak vlastně zjevně potvrzuje nutnost překonání kapitalistického řádu. Proto jsou pesimistické prognózy vyvažovány prognózami optimistickými [Bönisch — Reichelt 1976 : 178].

V současné době jsme svědky nových a stále zesilujících tendencí [které mají své politické příčiny a konsekvence] k ožívování neokonzervativních ideálů a návratu ke „starým“ hodnotám kapitalismu, jako je podnikavost, ideál „silné osobnosti“ atd. Stále častěji se dnes na Západě objevuje nový termín „reideologizace“, odrážející snahu ideologů imperialismu najít aktivnější pozici při apologetice kapitalismu. Ozývají se výzvy ke zřeknutí se „liberálních“ ideologických koncepcí typu „jednotné industriální společnosti“, „konvergence“, „deideologizace“ a k revizi taktiky „smířlivého“ postoje k socialismu a k politice mírového soužití.

Nástup k aktivnější politice v prosazování zájmů amerických monopolů ohlásil i nový prezident Spojených států J. Carter a ve stejném duchu přistupuje k analýze současného i budoucího rozvoje lidstva jeho poradce a odborník na otázky komunismu Z. Brzezinski ve svém díle *Mezi dvěma věky. Úloha Ameriky v technetronní éře* [Brzezinski 1970]. V podstatě navazuje na pojem „industriální společnost“ a jeho koncepce je více méně kompilací už známých tvrzení D. Bella, J. Galbraitha, J. Tinbergeny. Verbálně se však snaží od nich distancovat pod heslem „nového přístupu“ a zavedením pojmu „technetronní éra“. Základní sílu rozvoje lidstva spatřuje Brzezinski v elektronice, která s postupem času prý transformuje nejen ryze ekonomické, ale také sociální a kulturně psychologické aspekty lidského života. Tento přístup umožňuje autorovi vyvednout myšlenku, že s vítězstvím technetronní éry, do níž Spojené státy už prý téměř vstupují, začne v dějinách lidstva zcela nová doba. Brzezinski argumentuje, že v tomto procesu případně zvláštní poslání Spojeným státům, spo-

čívající v tom, že USA vytvoří a povedou „společenství rozvinutých států“ [Brzezinski 1970 : 308].

Dokonce i stoupenci „katastrofické prognostiky“, sdružení v tzv. *Římském klubu*, zkoumajícím „nejpalčivější problém naší doby“, tj. ekologii člověka, přijali tento nový směr za svůj. V jejich pracích je ekologický problém charakterizován jako živelně vzniklá pohroma obecně lidského charakteru, jež jako by neměla žádný vztah k sociální podstatě té či oné společnosti. Nejznámější je v tomto směru zpráva Massachussetského technologického institutu o situaci lidstva, nazvaná *Hranice růstu* [Meadows 1972]. Analýza pěti hlavních faktorů určujících obecné hranice růstu (růst obyvatelstva, zemědělská výroba, průmyslová výroba, přírodní zdroje surovin, znečištění životního prostředí) zde vyúsťuje v požadavek „nulového růstu“. Podle této zprávy se lidstvo může vyhnout předpovídané záhubě během příštích 75 let jen tehdy, jestliže bude zpomalen nejen růst obyvatelstva, ale i růst hospodářství, které musí dosáhnout stadia stagnace, neboť pouze „rovnovážný svět“ má vyhlídky na přežití.

Druhá zpráva pro Římský klub o situaci světa, předložená na šestém zasedání klubu v Berlíně autory Mesarovićem a Pestelem *Lidstvo na bodu obratu* [Mesarović-Pestel 1974] vychází již z jiného metodického přístupu. Dívá se na svět jako na systém vzájemně na sebe působících oblastí (regionů). Nepředpokládá všeobecné zhroucení celého světa jako homogenního systému, ale zhroucení v různých regionech a v rozdílné době. Každopádně však tato regionální zhroucení budou mít citelné důsledky pro celý svět. Akce ke zvládnutí takových regionálních krizí, a tím i k odvrácení regionálních katastrof, mohou být účinně podniknuty jen v globálních souvislostech. Nulový růst (stagnace) musí být nahrazen „organickým“ růstem, který by byl přizpůsoben v každé jednotlivé oblasti konkrétnímu hospodářskému a sociálnímu stavu a poskytl by předpoklady ke zvládnutí světových krizí. Nediferencovaný „divoký“ růst by urychlil sled regionálních katastrof.

Také předseda Římského klubu A. Peccei označil na konferenci klubu ve Filadelfii (1976) požadavek nulového růstu za nemožný a nežádoucí. Prohlásil, že jej vlastně nikdy nebrali doslova, ale chápali pouze jako metodický princip. Na konferenci v Alžíru pak představitelé Klubu zdůraznili právě význam kontrolovaného, organického růstu při volbě nejvhodnějších technologií a surovin. Své naděje na realizaci takového typu růstu spojují ovšem s cílem posílení moci mezinárodního kapitálu.

To znamená, že i buržoazní „krizové teorie“ sledují myšlenku zachovat kapitalistické uspořádání společnosti a pokusit se krizi ovládnout. V duchu maloburžoazního reformismu či buržoazního meliorismu usilují o vypracování teorie krize jako součásti „teorie evoluce“. Jejich cílem je koncipovat nějaký „předvídavý“ systém, který by mohl příslušným mocenským orgánům imperialistických zemí poskytnout analytické nástroje ke zkvalitnění rozhodovacích procesů.

Mezi nejnovějšími pracemi tohoto ražení je nutno ještě uvést knihu kolektivu vedeného H. Kahnem *Příštích 200 let. Scénář pro Ameriku a svět* [Kahn 1976]. Autoři knihy předpokládají možnost úspěšného zvládnutí současných konfliktů představovaných problémy surovinové krize, zaostáváním rozvojových zemí, problémy světové výživy, populačních trendů, zhoršováním životního prostředí apod. Záruku řešení těchto problémů ovšem spatřují ve vytrvalém prosazování jakéhosi prý „světového prvenství“ Spojených států. Zde ovšem nemá příliš velký prostor nářek nad rychlými tempy technologických změn — technofobie, volání po „nulovém růstu“ či existencialistické výpady proti „technovědě.

\* \* \*

Poslední práce v oblasti buržoazních koncepcí techniky se tak či onak snaží obhajovat kapitalistický řád a současně vystupovat s programem aktivního ovládnutí světa a tak zatlačovat nesmiřitelné konflikty uvnitř kapitalismu a jeho bezperspektivnost někam do pozadí. Proplétá se v nich pesimismus s optimismem, upozorňování na neutěšenou situaci imperialistického světa s návrhy na východiska z této nouze. Jsou reakcí na objektivní procesy probíhající v současném kapitalistickém světě, kde se vědecký potenciál rozvíjí především jako prostředek k výkonu panství monopolů, a tak přispívá k prohlubování základních rozporů kapitalismu.

## Literatura

- Aron, R.: *Les Désillusions du Progrès*. Paris, Callmann-Lévy 1969.
- Bönisch, A. — Reichelt, D.: *Bürgerliche Gesellschaftskonzeptionen und Wirklichkeit*. Berlin, Verlag Die Wirtschaft 1976.
- Brzezinski, Z.: *Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era*. New York, The Viking Press 1970.
- Člověk — věda — technika. K marxisticko-leninské analýze vědeckotechnické revoluce. Praha—Moskva, Svoboda 1973.
- Filipec, J.: *60 let budování socialismu a krize buržoazního vědomí*. Praha, Nová mvsl 1977, č. 9 (a).
- Filipec, J.: *Sozialistischer Humanismus und sozialistische Lebensweise*. Berlin, Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1977, č. 5 (b).
- Galbraith, J. K.: *The New Industrial State*. London, Hamilton 1967.
- Kahn, H.: *The Next 200 Years*. New York, Morrow 1976.
- Kortunov, V. V.: *Ideologie a politika*. Praha, Svoboda 1977.
- Král, J.: *Masaryk, filosof humanity a demokracie*. Praha, Orbis 1947.
- Kritika buržoazních a revizionistických interpretací vědeckotechnického pokroku. Praha, Academia 1976.
- Meadows, D. H. — Meadows, D. L. — Randers, J. — Behrens, W. W.: *The Limits to Growth*. New York, Universe Books 1972.
- Mesarović, M. — Pestel, E.: *Mankind at the Turning Point*. New York, Dutton 1974.
- Netopilík, J.: *Předmluva ke knize A. Gehlena Duch ve světě techniky*. Praha, Svoboda 1972.
- Rostow, W. W.: *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge, The University Press 1971.
- Wettstädt, G.: *Ideologie im Zwielficht*. Berlin, Akademie-Verlag 1974.
- Wollgast, S.: *Zur imperialistischen Technikphilosophie der Gegenwart*. In: Wissenschaftlich-technische Revolution — Sozialismus — Ideologie. Dresden, Technische Universität 1974.

## Резюме

Горняк, В.: Несколько замечаний по поводу буржуазного подхода к технике

С точки зрения методологии, в буржуазных концепциях техники можно наблюдать два направления: 1. идеалистическое отождествление техники с техническим творчеством человека; 2. прямая односторонняя обусловленность современной духовной культуры прогрессом техники.

1. Буржуазный подход к технике как к чисто творческой деятельности имеет тесную взаимосвязь с теориями о положении и роли интеллигенции в обществе, о «менеджерской революции», об «управляемом» капитализме и другими теориями, которые стали теоретической платформой антикоммунизма особенно в 50-е годы. В настоящее время в связи с этим на западе развиваются теории, подчеркивающие требование государственного вмешательства в экономику капиталистических стран. При этом, эти технократические концепции, подчеркивающие значение научного познания, продолжают оставаться и впредь выраженным интересом монополистической буржуазии.

2. Для буржуазных концепций техники (особенно для пессимистических концепций научно-технического прогресса, которые наиболее признаны для общего кризиса капитализма) типично то, что рационализм, скрытый в технике, представляет у них определяющий элемент всего человеческого бытия. Критика рационализма и инструментализма является общим знаменателем различных буржуазных концепций «кризиса общества», которые распространились в ходе последних десятилетий. Разумеется,

у них мы можем проследить элементы технологического детерминизма, что в конечном результате и при распространении их на идеологическую область означает их попытки опровергнуть учение В. И. Ленина об империализме и о социалистической революции. Оптимистические утопии технологического детерминизма распространились особенно в 60-е годы, в период временного экономического роста капитализма. В 70-е годы, когда кризисные явления капиталистического мира достигли особенной интенсивности, буржуазные ученые возвращаются к толкованию техники как демонической силы и бесповоротного рока. Этот пессимизм, воздействие которого в буржуазной общественной науке неустанно продолжается, не является, естественно, единственным идеологическим потоком. В настоящее время мы являемся свидетелями новых тенденций, заключающихся в воскрешении неоконсервативных идеалов и призыве к так называемой «реидеологизации».

Из этого вытекает, что в условиях современного капитализма нельзя преувеличивать полярность технизма и антитехнизма буржуазных концепций техники. В целом оба этих направления характеризуются стремлением к политическому овладению развитием науки и техники и подчинению их интересам монополий.

## Summary

### Hornák V.: Some Remarks on the Bourgeois Approaches to Technology

From the methodological point of view, bourgeois conceptions of technology may be found to involve two main features based on 1. the idealistic identification of technology with the technical creation of man, 2. the direct, one-sided determination of modern spiritual culture by technological advance.

1. The bourgeois approach to technology as an exclusively creative activity is narrowly connected with theories concerning the position and role of intelligentsia in society, the "managerial revolution", "planned society", and with other doctrines that have become a theoretical platform of anticommunism — particularly in the fifties. In this connection, tendencies are now being developed in the West stressing the claim for State intervention in the economy of capitalist countries. At the same time, however, these technocratic and scientific conceptions are — and will continue to remain — the predominant expression of the interest of the monopolistic bourgeoisie.

2. It is typical of the bourgeois conceptions of technology (and, in particular, of the pessimistic conceptions of scientific and technological advance most symptomatically expressing the general crisis of capitalism) that rationalism involved in technology represents the determining element of all human existence. The criticism of rationalism and instrumentalism is the common denominator of most various bourgeois conceptions of the "crisis of society" which have been spreading in the course of the last decades. Even here, of course, elements of technological determinism may be traced; this implies that in their ultimate consequences, and when transferred to the ideological level, they are endeavouring to refute Lenin's doctrine of imperialism and the socialist revolution. Optimistic Utopias of technological determinism were gaining ground particularly in the sixties, i. e. at the time of a transient economic growth of capitalism. In the seventies when crisis phenomena acquired particular intensity in the capitalist world, bourgeois scientists have again reverted to the interpretation of technology as a demonic power and an inevitable doom. This pessimism which continues to assert itself in the bourgeois social sciences naturally does not represent the sole ideological trend. In our days we may witness the emergence of new tendencies based on the revival of neoconservative ideals and on calls for the so-called "reideologization".

This in turn implies that, under the conditions of contemporary capitalism, the polarity of technicism and antitechnicism of bourgeois conceptions of technology cannot be exaggerated: both are characterized by the endeavour to gain political control of the development of science and technology, and to subordinate them to the interests of monopolies.